

ELIGIJUS DZEŽULSKIS-DUONYS

Kauno technologijos universitetas

DEMOKRATIJOS TAPATUMO PROBLEMA: DAUGUMOS NEVEIKSNUMAS

The Problem of the Identity of Democracy:
Disability of the Majority

SUMMARY

The new principle of the ruling minority, revealed in the modern democracy, is closely linked to the principle of the disability of the majority. Even though it was known in Antiquity, this disability of the majority is greatly reinforced in the postmodern consumer society. Invoking the nameless powers of the market and quoting its various experts, the capital owners take self-interested decisions in the name of the rest of the society. The society of the consumption of the market supersedes the political community of the democracy. Now dependants merely on the decisions of the others, former citizens are transformed into users and powerless observers.

SANTRAUKA

Šiuolaikinėje demokratinėje visuomenėje įsitvirtinęs ir atsiskleidęs naujas valdančiosios mažumos principas neatsiejamas nuo susijusio su juo demokratinės daugumos neveiksnumo principo. Nuorodų j juos abu apstu antikinės demokratinės tikrovės kritinėje refleksijoje. Tačiau postmoderni vartotojų visuomenė dar labiau radikalizuoja daugumos neveiksnumą. Juk galingosios ir turtingosios mažumos, pasitelkiančios jai reikalingus ekspertus bei anonimes rinkos jėgas, neturtingos ir bejėgės daugumos vardu priiman (vien) sau naudingus sprendimus. Čia pagrindinį vaidmenį atliekant kapitalo savininkams, demokratijai svarbus politinis žmonių veikimas yra keičiamas rinkos modelio visuomenei įprastu vartojimu. Tai galutinai iškreipia politinei bendruomenei keliamus demokratinis viešosios laisvės ir viešosios lygybės reikalavimus, o tų bendruomenių piliečius – potencialius politinių procesų ir politinių sprendimų dalyvius – paverčia vien pasyviais tų procesų stebėtojais ir kitų, jiems nežinomų ekspertų, parengtų sprendimų vartotojais.

RAKTAŽODŽIAI: daugumos neveiksnumas, politinis valdymas, vartojimas, rinka, vartotojų visuomenė.

KEY WORDS: disability of the majority, political ruling, consumption, market, consumer society.

IVADAS

Politinė teorija aiškiai artikuliuoja laisvų žmonių ir valdžios santykį. Jos aiškinimu, laisvų žmonių valdymas remiasi jų savanorišku pritarimu valdžiai ir / arba jų dalyvavimu valdžioje. Juk ponas įsakinėja, o tarnas paklūsta. Abu tai daro net nesusimąstydami, nes viską iškalbingai paaiškina bei pagrindžiapati jų dvių padėtis, visuomeninių statusų skirtumas. Vadinasi, nelaisvieji gyventojai paklūsta, nes neturi kitos išeities, o laisvieji, jei ne patys sprendžia, tai laisva valia pritaria jų vardu priimamiems sprendimams.

Kadangi pati „valstybė yra bendrija laisvųjų“, kurie, nebūdami vergais, gyvena taip, kaip nori, tai vienas viešosios laisvės bruožų yra pakaitomis būti valdomam ir valdyti pačiam¹. Tai reiškia, kad politinio valdymo reikalų privalo imtis plačiai suprantama gyventojų (piliečių) dauguma, o tai atitinka demokratijos idealą ir jos primestą standartą. Bet kartu tai racionaliai kritišką protą paskatina imtis demokratinės daugumos neveiksmo principo – kaip joje *a priori* potencialiai glūdinčio pradmens ir *a posteriori* aptinkamos jo raiškos – filosofinių svarstymų. Juk Antikos demokratinų politėjų valdytojai pritarimą savo sprendimams gaudavo patikėdami laisvų pi-

liečių daugumai rinkti savo atstovus, o šiems jau patikėdavo teisę spręsti. Kadangi daugumos atstovavimo principas, patikint mažumai spręsti, buvo perkeltas į šiuolaikinę demokratiją, tai į ją savo ruožtu persikėlė ir iš Antikos paveldėtos problemos drauge su kritiniais demokratijos tapatumo svarstymais.

Tad šiuolaikinėje demokratinėje visuomenėje naujai įsitvirtinęs bei atskleidęs valdančiosios mažumos principas yra neatsiejamas nuo su juo susijusio demokratinės daugumos neveiksmo principo. Nors abiejų šių principų ir su jais glaudžiai siejamų politinės bei socialinės tikrovės aspektų filosofinė refleksija tęsiasi nuo Antikos, vis dėlto daugumos neveiksmo požiūriu svarstomą demokratijos tapatumo problemą, reikia manyti, iš naujo aktualizuoja postmodername pasaulyje susiformavusi vartojimo visuomenė su jai būdingomis nuostatomis, įpročiais bei idealais.

Šiame straipsnyje keliamas *tikslas* aptarti veikiau vien teorines daugumai teikiamas galimybes valdyti, tokio valdymo negalimumą šiandien ne vien dėl vis sudėtingėjančios politinės, ekonominės bei socialinės tikrovės, bet ir dėl visą reikala gerokai komplikujančių vartojimo visuomenės kuriamų gyvenimo sąlygų.

UŽKODUOTA BLOGYBĖ

Kadangi tiek burtai, tiek ir rinkimai demokratijos sąlygomis atveria kelią į valdžią visiškai atsitiktiniams žmonėms – jų priešingu atveju joje greičiausiai visai nepamatytume, – tai galima teigti, kad

pati demokratijos specifika suponuoja veiksmo problemą, kylančią iš daugumos valdymo. Juk iš atsitiktinių žmonių anksčiau ar vėliau belieka laukti atsitiktinių veiksmų bei sprendimų. Bet akivaiz-

du, kad atsitiktiniai veiksmai bei sprendimai ne didina valdymo meno potencialą, bet jį mažina ir paties valdymo atžvilgiu yra veikiau revoliucinio, o ne normalaus valstybingumo laikotarpio reiškiniai. Burtais, sako Aristotelis, galima parinkti žmones tik į tas valdžios pareigas, kurios nereikalingos patyrimo ir įgūdžių². Taigi nuosekliai mąstant, į kitas privalu rinkti ar skirti jau atsižvelgiant į patyrimą bei įgūdžius, kurie tampa pačios pretenzijos valdyti kitus būtina sąlyga. Negana to, tų valdomųjų kitų galimybės dalyvauti valdyme dėl toliau nusakomų priešasčių turi būti varžomos. „Juk leisti jiems dalyvauti aukščiausioje valdžioje nėra saugu, nes dėl neteisingumo ir neišmanymo jie neišvengiamai vienais atvejais elgsis neteisingai, o kitais darys klaidas.“³ Tuo tarpu „demokratija (išdidžiai pamynusi visa tai) visai nesirūpina, kas nuo kokių užsiėmimų pereina prie valstybinės veiklos. Žmogui išreiškiama pagarba, jei tik jis parodo savo palankumą miniai.“⁴ Ši nesenstanti Platono išvalga gerai nusako visą situacijos problemišumą ir apnuogina jos tragizmą.

Kai demokratija sulygina lygius ir nelygius, t. y. tuos, kurie valdymo (ir politinio mąstymo tradicijos) požiūriu iš principo nėra ir negali būti lygūs, minios beprotybė, jos pataikavimas nebūtinaiems troškimams, Platono žodžiais tariant, paima viršų⁵. Tad žmonių lygybė nėra įmanoma – veikiau esama principinės nelygybės, kuri kyla iš to, jog „įmanoma, kad vienas arba nedaugelis išsiskirtų dorybe, o daugeliui jau sunku pasiekti visokeriopą dorybę.“⁶ Aristotelio išskirta visokeriopa ir nedaugelio pasiekiamą dorybė turbūt labiausiai sietina su kil-

niam valdymo menui būtiniais įgūdžiais bei kompetencija. Tiesa, reikia pažymėti, kad Atėnų demokratijos klestėjimo metu tobulumas, kuris apima ir valdymo įgūdį, nelaikomas vien išskirtinių asmenų ar kilmingųjų siekiamybe. Įsivaizduojama, kad visi piliečiai gali pasiekti tobulumą („visokeriopą dorybę“), priklausomai nuo to, kokių mastu jie myli grožį ir kokių mastu atsiduoda filosofijai⁷. Realybė liudija priešingai: tos meilės ir atsidavimo vis pritrūksta. Todėl ir galima sakyti, kad demokratija, siekdama ne vien formalios savo narių lygybės, deja, daugiausia pati kasa sau duobę. Paniekinus tai, kas svarbu, ir pasikliaujant nesvarbiais dalykais, belieka išvysti, kaip valstybė drastiškai silpnėja dėl jau Platono pašiepto neturtėlių noro prasiveržti į valdžią ir išplėsti sau riebų kšnį iš bendrųjų valstybės aruodų bei kyla šito noro sukelti valdžioje atsidūrusių tarpusavio vaidai, kurių negalima išvengti demokratinėje santvarkoje⁸, nes, viena vertus, žmonių puikybei, godumui ir kvailybei ribų nėra ir nebus, o kita vertus, kova dėl valdžios (tikros ar tariamos) ir yra pati demokratijos esmė.

Kaip galime matyti, didžiausią problemą kelia tai, kad politinis valdymas apskritai – nesvarbu, kada ir kioje epochoje jis vykdomas, – reikalingas specifinių gebėjimų ir įgūdžių, plačios kompetencijos ir nuolatinio dėmesio bendriesiems reikalams, reguliariai, jei ne kasdien, skiriant tam laiko. Pats bendrojo labo (gėrio ar viešojo intereso) suvokimas, dėl kurio ir siekiama (ar bent jau turėtų būti siekiama) valdyti jau yra neabejotina ir sąmoninga paraiška imtis atsakingo vaidmens valstybės valdyme.

Toks suvokimas neatsiranda savaime, tai yra rezultatas tik ilgalaikės refleksyvios praktikos, t. y. mąstymo darbo, dirbamo su savimi bei neretai atliekamo ar pastiprinamo tuos pačius dalykus svarstant drauge su kitais. Akivaizdu, kad visa tai ne tik pranoksta eilinio, vien kasdienos darbais ir rūpesčiais bei dažnai primityviais asmeniniais malonumais gyvenančio žmogaus sugebėjimus, bet ir prasiplėkia su jo norais. Paprasti piliečiai nei anuomet, nei nūnai, nei, ko gero, kada nors ateityje, gyvensiantys bet kurioje visuomeninėje santvarkoje, netaps nei pakankamai patyrę, nei pakankamai dorvingi, kūrybingi ar kompetentingi, kad galėtų tinkamai spręsti vis sudėtingėjančias politines, socialines bei ūkines modernios visuomenės problemas. Kaip rodo vakarietiškos civilizacijos raida, paprasti piliečiai visada linkę apsiriboti minimumu, būtent siekia tiesioginio pasitenkinimo ir tiesiogiai patiriamų malonumų. Ir kodėl jie turėtų siekti kažkokių „virš-individualių“ (vien) abstrakčioje ateityje ir (vien) abstraktiems kitiems teksiančių palaimingų vertybių realizavimo? Tegū tai daro kiti, ne mes, – veikiausiai linkę manyti paprasti piliečiai.

Šie žmonės, jei ne gerai suvokia, tai bent jau širdies gilumoje nujaučia, kad valdymui, kaip itin specifinei ypatingos būtybės – žmogaus – veiklos rūšiai reikia kryptingai ruoštis. Istoriniai pavyzdžiai čia teikia šviesos ir padeda tai geriau suprasti. Antai poantikiniame ikidemokratiniame pasaulyje į valdymo veiklą patenkama tik peržengus reiklius kilmės, turto ir / arba giminytės formuojamus slenksčius. Apskritai lavinimasis, kurio sudėtinė dalis yra pasirengimas, atėjus

laikui, imtis politinės veiklos, nuo „neatmenamų laikų“ buvo svarbus kilmingųjų klasės rūpestis, kurio reikalavęs kilmingas jų kraujas⁹. Aristokratams taikomas ir juos susaistantis posakis *Noblesse oblige* gerai išreiškia sudėtingo pasirengimo ir keliamų aukštų reikalavimų bei jų nulemtų ilgalaikių įsipareigojimų esmę. Juk kilmingumas reiškia ir garbingumą, o garbingumas reiškia ir būtinybę rūpintis kitais, ne tokiais kilmingais ir ne tokiais garbingais. Tobulumo idealo siekis, susipynęs su pareiga tėvynei ir tarnyste bendrajam labui, negali nepadėti politinei veiklai, kuriai kilmingi jaunuoliai nuo mažumės ir buvo daugiausia rengiami bei auklėjami. Jie buvo mokomi, kad valdyti dera bendros naudos labui, todėl nuolat buvo keliamas teisingo valdymo ir teisingos santvarkos klausimas, į kurį atsakoma visai paprastai. „Taigi akivaizdu, kad tos santvarkos, kurios siekia bendros naudos, yra teisingos absoliutaus teisingumo požiūriu, o tos, kurios siekia tik valdančiųjų asmeninės naudos, visos yra klaidingos, jos yra nukrypimai nuo teisingų santvarkų, nes yra despotiškos, o valstybė yra laisvųjų bendrija“, – sako Aristotelis¹⁰. Tad net viešpataujant daugumai, įstatymai, žiūrintys ne vieno luomo, o visų gerovės, būna viršesni už daugumą. Akivaizdu ir tai, kad apibrėžiant teisingą santvarką, kartu, nors ir netiesiogiai, nurodoma, jog jų reikia siekti, kaip ir tai, kas ir kodėl gali tai geriausiai padaryti. Visa tai kitu aspektu aktualizuoja paprastų ir „nepaprastų“ žmonių (piliečių ir nepiliečių) ne-lygybės, susijusios su skirtingomis jų politinės veiklos galimybėmis, problemą.

Tereikia prisiminti, kad tikrieji anti-kinės demokratinės mažojo miesto-valstybės piliečiai, taigi ir politinių reikalų tvarkytojai, buvo viena gyventojų grupė, laisva nuo bet kokio darbo ir būtinybės sąlygoto užsiėmimo. Regis, tik būdami laisvi nuo darbo ir būtinybės, jie galėjo sukaupti politiniam valdymui būtiną kompetenciją ir deramai ją panaudoti. Visa kita toje valstybėje, t. y. kiti valstybės gyventojai, griežtai kalbant, net nėra valstybės dalis: „jie yra jos priedas, žinoma, būtinas priedas, tačiau tik priedas, kaip vergai ar galvijai.“¹¹ Darbas ir pilietybė ilgą laiką apskritai nedera tarpusavyje: tikrieji piliečiai nedirba, o dirbantieji dažniausiai sudaro nepiliečių arba netikrųjų piliečių luomą. Naujųjų laikų demokratijoje šitaip išryškintas priedo ir pagrindo santykis patiria radikalias permainas, kurios tarytum visiškai keičia situaciją, nes, viena vertus, visi piliečiai įdarbinami, o antra vertus, visi jie įkurdinami pačioje demokratinės valstybės šerdyje. Tačiau pats klausimas niekur nedingsta, bet iškyla kitu pavidalu: ar priedas, tapęs pagrindu, iš tikro sunaikina bet kokią galimą skirtumą? Kitaip tariant, ar kadaise buvęs priedas pasidaro toks pat svarbus bei reikšmingas kaip ir kadaise buvęs pagrindas ir tokiu būdu visiškai susilygina su juo? Moderniųjų laikų bandymas kurti masinę demokratiją pelnytai gali būti interpretuojamas kaip mėginimas praktiškai bei teigiamai atsakyti į šį klausimą. Šitokioje perspektyvoje formuluojamas teigiamas atsakymas modeliuoja kitokį valstybės pagrindą (visi darbingi, veiksnūs piliečiai) ir, žinoma, kitokius, dažnai gal ir laikinus, bet vis dėlto neišvengiamus šiuo pagrindu

du grindžiamo politinio darinio priedus (vaikai, seneliai ar neįgalieji). Kad ir kaip būtų, mūsų svarstymai¹² argumentuoja, kad priedas išlieka ir – nepaisant visos dabartinę demokratiją šlovinančios retorikos ar noro tapatinti ją su antikiniu modeliu kaip pirminiu jos pradmeniu – juo yra patys šiuolaikinių demokratinų šalių piliečiai, visai be pagrindo laikantys save valstybės pagrindu. Juk skirtumas tarp to, kaip kas nors atrodo, ir to, kaip tai yra iš tiesų, kaip ir bandymas norima vaizduoti už esama, filosofijai yra gerai žinomas. O gyventojų grupė, Antikos pavyzdžiu daugiau ar mažiau laisva nuo būtinybės naštos ir galinti imtis valdymo reikalų, yra dabartiniai kapitalistai, t. y. kapitalo savininkai. Abejonių juk mažai kelia faktas, kad gyvename visuomenėje, kuri yra kapitalistinė ir kurios pagrindas, savaime suprantama, yra kapitalas bei to kapitalo savininkai.

„Moderniųjų laikų bandymas“ (nors tai tinka ir antikinei demokratijai) iš naujo atskleidė reikšmingą dalyką, liudijantį tiek eilinių piliečių nenaudai, tiek ryškiai pabrėžiantį jiems būdingą neveiksumą valdymo srityje. Turima galvoje tai, jog politiniai sprendimai mūsų moderniose visuomenėse jau yra tapę tokie daugiaprasmiai, tokie daugiaplaniai ir tokie sudėtingi, kad visiškai atitrūko nuo kasdienio paprastų žmonių patyrimo. Kitaip tariant, kadangi sprendimai pranoksta paprastų žmonių supratimą, jie tarsi visai natūraliai vis labiau patenka į specialiomis žiniomis bei sugebėjimais besivadovaujančių ekspertų rankas¹³. Nors ekspertai (ar tokiais save laikantys žmonės) dažniausiai niekaip nebūna susiję nei su ta valstybe, nei su tais žmo-

nėmis, kurių atžvilgiu jie generuoja savo idėjas bei teikia pasiūlymus, tai visiškai netrukdo jiems formuoti tų žmonių gyvenimo sąlygas, ilgam nulemsiančius ar jų gyvenimą lemtingai paveiksiančius sprendimus. Negana to, dėl to paties sudėtingumo politiniai sprendimai dažniausiai jau būna nebeįkandami ir patiems sprendžiantiesiems (politikams ir „lokaliems“ ekspertams), kuriuos žmonės šiuolaikinėje visuomenėje tik iš įpročio vis dar deleguoja arba kuriems patiki priimti šiuos sprendimus. Tad nuolatinė realiai valdančio kapitalo intervencija priimant sprendimus gali ir net turi atrodyti sveikintina ir gelbstinčia nuo galimo chaoso visus apsaugančia ranka. Mintyse švysteli analogiškas sugretinimas su ekonomizmo pradininko ir jo iškilaus teoretiko A. Smitho įsivaizduota rinkos chaosą suvaldančia ir pavienių individų visuomenei galimai žalingus siekius bendram, visuomenei naudingam tikslui pakreipiančia Nematoma (Apvaizdos) ranka. Bet esama esminio skirtumo: anuomet mąstytojams mąstant apie tikrovę ir protu ją modeliuojant dar natūraliai reikėjo gelbstinčios Apvaizdos įsikišimo, o dabar Apvaizdos vietoje su ta pačia užduotimi puikiai susitvarko patys žmonės, pasitelkdami savo kuriamąją veikimą, jį įgalinančias ir sykiu tuo veikimu sukuriamas žmogiškąsias institucijas. Kaip teigia Z. Baumanas, „tai, kas anksčiau laikyta „dieviško kūrimo logika“, imta vaizduoti kaip žmogiškų galių *pasiekimas*.“¹⁴ Šis palyginimas gerai iliustruoja nuo Naujųjų laikų pradžios pasaulyje vis labiau įsitvirtinančias bendrąsias globalaus sekuliarizmo tendencijas.

Apskritai, kol poantikinėje Europoje aristokratija leido (sau naudingus) įstatymus, juos įgyvendino ir teisė už jų pažeidimus, tol liaudis – nuskurdinta, engiama ir pažabota, drauge, manding, ir labiau ar mažiau miglotai nutuokianti apie savo tikruosius pajėgumus bei galimybes – laikėsi atokiau ir „žinojo savo vietą“. Ta vieta, kaip ir visa faktinė politinių dalykų padėtis, pasikeitė, kai visa apsivertė aukštyn kojomis, t. y. kai pati liaudis išėjo į politinę avansceną ir ėmėsi vadovaujančio vaidmens valstybėje. Tuomet – visai nepriklausomai nuo to, ar ji tai darė noriai ir entuziastingai, ar, priešingai, vangiai, atmestinais ir apsimestinais, – visu ryškumu atsiskleidė tokio vadovavimo trūkumai, sąlygoti menkų siekių, mėtymosi ir nenuoseklumo, akivaizdaus egoizmo, noro be galo greitai pralobti, pigaus populiarumo vaikymosi ir t. t. Suprantama, kartu išryškėjo visų šių dalykų, nors kartais netiesioginė, bet didžiulė įtaka neigiama linkme formuojant visuomenės papročius, tradicijas ir įstatymų nuostatas, nes demokratinių šalių vadovai, A. Tocqueville'io žodžiais tariant, „duoda pražūtingą pavyzdį dar tebekovojančiai dorybei ir puikių palyginimų užsislėpusiai nedorybei“, pragaištingomis aistromis užkrėsdami minią¹⁵. O ko gi daugiau galima tikėtis iš valdžioje atsitiktinai atsiduriančių ir dažniausiai tik trumpą laiką joje užsibūvančių valdymo srityje visiškai atsitiktinių žmonių? Juk ir Antikos klasikai sielvartauja dėl tokių pat dalykų bei problemų.

Tai, kas pasakyta apie paprastų žmonių dabartinį pajėgumą spręsti išskylančias realias politines problemas priimant

politinio pobūdžio sprendimus, kartu nusako ir jų bendrąjį pajėgumą apskritai dalyvauti viešojoje politikos erdvėje, t. y. svarstyti, siūlyti, analizuoti, diskutuoti, rinkti, būti renkamiems, atstovauti ir t. t. Kitaip sakant, eiliniai žmonės, visada nepalyginti geriau susigaudantys savo asmeniniuose reikaluose, nes, kad ir kaip būtų, begyvendami įgyja jiems tvarkyti būtinos patirties bei sumanumo, atsidūrę viešojoje (politinėje) erdvėje, pasielgs pagal savo sugebėjimus ir, jei tik niekas jų nespaus, nekreips, nestums ar kaip nors kitaip nedarys įtakos, tikėtina, priims vidutiniškai gerus ar net itin prastus, bendram labui netinkamus sprendimus. O šie greičiau ar lėčiau, deja, veda į pražūtį ne tik juos pačius, bet ir visus kitus – tuos, kuriuos tie sprendimai tiesiogiai veikia. Vis dėlto optimalus bet kurios žmogiškos kultūros srities reikalų tvarkymas iš principo turėtų remtis galimais geriausiais sprendimais. Žinoma, tie geriausi politiniai, ekonominiai ir socialiniai sprendimai, kaip ir visa, ką daro žmonės, nebūna idealūs, kaip ir nebūna bei negali būti geriausi be išimties visoms gyventojų grupėms, nors tokia demokratinė siekiamybė (tikra ar tik deklaruotina) yra labai sveikintinas dalykas. Šiandien svarbiausi sprendimai yra geriausi kapitalo savininkams, kurie, negalėdami nei gyventi, nei vykdyti savo veiklos ir gauti trokštamo pelno, būdami visiškai izoliuoti nuo kitų, yra priversti veikti atsižvelgdami į šiuolaikines gyvenimo sąlygas, o tai reiškia – prisiderinti prie dabarties realijų ir politiškai imituoti daugumos valdymą.

Svarbu pažymėti, kad kapitalas, kaip ir visos kitos valdžios, veikia kryptingai,

pamažu plėsdamas savo tiesioginio veikimo bei įtakos sferas ir šitaip aprėpdamas vis daugiau visuomenės gyvenimo sričių. Užuoat žmonijos istoriją interpretavus kaip liberaliai herojišką „žygi“ asmeninės laisvės ir racionalumo link“, galima ją, ir ypač paskutinių šimtmečių atkarpą, pavaizduoti kaip kapitalo ir prekių rinkos vykdomą „gyvenimo užkariavimą, jo aneksiją ir kolonizaciją.“¹⁶ Nūnai akivaizdžių kapitalo veikimo žymių bei nepaneigiamų jo galių įrodymų aptiksime itin plačioje žmogaus reikalų skalėje: nuo vaikų gimdymo ir jų formavimo veiklos, kurioje kapitalas siekia pakeisti natūralų kūdikio pradėjimą, lygiai kaip ir pavaduoti savaiminį tėvų auklėjimą – iki karo išprovokavimo, deklaruojant, tarkime, gražius kovos už demokratiją ir žmogaus teises lozungus, bet ne mažiau (arba labiau) siekiant pagrausinti turimą kapitalą ir vėlesnio bandymo bet kuriame Žemės rutulio regione sukelti karo veiksmus atitinkami valdyti bei kontroliuoti. Žinoma, kapitalas vis dar susiduria su pasipriešinimu. Tačiau ką nors iš esmės pakeisti reikštų kaip kapitalizmo alternatyvą sukurti naują visuomenę, o tai neabejotinai yra grandiozinis uždavinys.

Karaliauti kapitalui daug lengviau, kai jis nesusiduria su jokia rimtesne socialine politine bei ekonomine kapitalistinės visuomenės alternatyva. Istoriniai faktai liudija: prieš įkuriant šiandien daugelio idealizuojamą graikiškąjį polį, buvo sugriautos visos organizuotos žmonių bendrijos, paremtos giminyste, o sukuriant kapitalistinę visuomenę, buvo nustelbtos konservatyviai nostalgiškos ir proletarinės revoliucinės doktrinos¹⁷, ku-

rios galėjo ir, reikia manyti, iš dalies tebegali būti kapitalistinės, t. y. kapitalistų valdomos, visuomenės alternatyvos. Kapitalistų pozicijos neabejotinai sustiprėjo, kai XX a. žlugo kurį laiką žmonėms siaubingomis sąlygomis gyvavusios dvi liberaliojo kapitalizmo alternatyvos – komunizmas ir fašizmas, nė viena iš kurių, suprantama, nebuvo ir negalėjo būti tikra ar siektina panacėja nuo kapitalizmo politinio įsigalėjimo bei kitų, drauge su kapitalo sureikšminimu atsiradusių visuomeninių ligų bei bėdų. Bet komunizmas ir fašizmas vis dėlto bent jau atliko svarbų liberaliojo kapitalizmo alternatyvų

vaidmenį, o alternatyvų dabar tikrovėje visai nebėra. Nūnai situacija tokia: ir politikai, ir ekonomistai, ir sociologai vienu balsu ir neretai pasimėgaudami tvirtina, kad „alternatyvų nėra“, ir juo dažniau tai kartojama, tuo labiau tai virsta tikrove, kurioje valstybės suverenumas vis labiau perduodamas kapitalo ir vartojimo prekių rinkoms. Ši į nepajudinamos *doxos* lygmenį pakylėta formulė tampa ir „save išpildančia diagnoze, ir save patvirtinančia hipoteze.“¹⁸ Nežinia, kiek prireiks laiko, kol pavyks (jei pavyks) sukurti naują (kitokį) socialinės santvarkos modelį bei suteikti jam deramą politinį turinį.

TIK VARTOTOJŲ VISUOMENĖS NARIAI

Kadangi demokratinės santvarkos piliečiai nėra kieno nors asmeniniai valdiniai ir niekas jų tiesiogiai neverčia atlikti kokių nors akivaizdžiai prievartinio pobūdžio veiksmų, tai tokie piliečiai, galimas daiktas, tikrai įsivaizduoja esantys vien įstatymų ir konstitucijos valdiniai, podraug – ir jų kūrėjai. Tačiau jų politinė laisvė ir teisė dalyvauti priimant kolektyvinius sprendimus dėl daugybės prižasčių yra, vaizdžiai tariant, suspenduota. Jie gerai suvokia arba nujaučia, kad jų jausmai, nuomonės ar įsitikinimai nieko nebereiškia, nes ir jie patys savaime mažai ką bereiškia, – jų tereikia simboliniam veiksmui – rinkimų procedūrai atlikti, ne daugiau. Tad jie tiesiog tampa pasyviais politinio spektaklio žiūrovais ir technologinio pobūdžio manipuliacijų aukomis. Moralinio ar politinio pobūdžio rinkėjų diskusijos, net jei jos ir aktyviai vykėtų, neturi nei ryšio su valdžios funkcionalumu, nei gali jam daryti kokią nors ap-

čiuopiamą įtaką, nes politinio liberalizmo ir jo grindžiamos politinės tikrovės sudėtinė dalimi tapo požiūris į valdžią kaip į individui išlikti padedantį įrankį – toks apsisprendimas jau yra kelių šimtmečių senumo¹⁹. Tik teorinės sutarties idėjos vienijamiems skirtingiems individams su skirtingais lūkesčiais, veiklos tikslais ar laimės sampratomis sunku sukurti moralei skleisti ar solidariems politiniams įsitikinimams ugdyti reikalingą bendro gyvenimo erdvę.

Nuolatinė kapitalo galių intervencija moderniajame pasaulyje piliečių vardu įvykdė dar vieną kertinį (apsi)sprendimą: bet kuri valstybė dabar vis labiau pasiduoda nuasmenintoms rinkos jėgoms ir nesunkiai atmeta sąmoningesnio rinkato pasiūlytą ar jo remiamą politiką kaip prieštaraujančią fundamentiniams ir išganingiems rinkos dėsniams. Todėl galima sakyti, galia veikti pamažu atsiskiria nuo politikos ir atitenka beasmenėms rin-

koms, o valstybė apskritai praranda vykdomąją valdžią, nes ji „kaip visuma kartu su savo įstatymų leidžiamąja ir teismų valdžiomis, tampa vien rinkos suverenumo vykdytoja.“²⁰ Juk apibrėžti „tikruosius“ demokratinės šalies „poreikius“, tarp jų ir pageidaujamą (migruojančią) darbo jėgą, valstybės finansuojamų institucijų skaičių ar studijų kryptis, jau seniai patikėta be išimties rinkoms bei jų šaukliams ir propagandistams.

Lyg to būtų negana, (išlikęs) paprastų žmonių sveikas ir kritinis mąstymas šiuolaikiniame pasaulyje jau kuris laikas yra dirbtinai bei sėkmingai slopinamas hipnotizuojančia vartojamųjų gėrybių reklama ir medijinio technologinio poveikio triukais, nes tai naudinga dabar valdantiems kapitalistams, trokštančiams, viena vertus, ir toliau kryptingai turtėti, palaikant jų turtėjimą įgalinančias socialines ekonomines visuomenės gyvavimo sąlygas ir užtat – kaip būtina jų turtėjimo sąlyga – skatinant vis didesni ir vis besaikiškesni *populus* vartojimą, bei, antra vertus – o tai, labai tikėtina, yra ne mažiau svarbus dalykas, nors ir atrodantis lyg koks nekaltas, šalutinis veiksnys – linkusiems be ypatingo vargo bei pastangų išsaugoti savo įgytą privilegijuotą politinę padėtį. Akivaizdu, kad sistema, kurios dalimi esame, privalo skatinti tuos veiksnius, kurie padeda jai pačiai funkcionuoti, o ne tuos, kurie ją griaua. E. Frommo nuomone, tokie dalykai kaip žmogaus egoizmas, savimeilė ir godumas (t. y. tai, ką Platonas vardijs kaip nebūtinuosius žmogaus troškimus), būdami atraminiais ne žmogaus, o dabartinės sistemos poreikiais, yra laikomi ne tiek dėl sistemos veikimo atsiradu-

siais ar jos gerokai sustiprintais, kiek pačiai žmogaus prigimčiai neišvengiamai būdingais dalykais²¹. O šiuos dalykus, kaip ir bet kuriuos kitus prigimtinius, tiesiog būtina kuo tobuliau realizuoti. Šitaip tai, kas labiau istoriška ar (laikiniai) primesta, paskelbiama prigimtimi, padedančia užtikrinti ne tik sistemos stabilumą, bet ir teikti jai būtiną legitimumą. Juk pagrįsti prigimtimi visada yra aukščiausio rango galimas pagrindimas. Tačiau demokratija pagal apibrėžimą yra valdžia daugumos žmonių, *aktyviai* veikiančių ir šitaip savo bendrą politinę tikrovę kuriančių, o ne tik tam tikroje teritorijoje egoistiškai vartojančių ar kitus sėkmingai išnaudojančių. Tai virsta politiniu iššūkiu ekonominei socialinei sistemai.

Išeitis, kuri randama, yra labai paprasta. Kad žmonės nesijaustų esantys visiškai nevykėliai, vien kitų pastumdėliai ar beteisiai, tarsi be jų funkcionuojančios sistemos priedėliai, jiems (sąmoningai ar nesąmoningai) pakišama viešo veikimo sublimacija, savotiškas jo išgelbėjimas, pradedantis funkcionuoti kaip politinės teisės veikti viešai pakaitalas. (Sublimacijos, kaip aiškino Freudas, neapleidžia šiuolaikinio visuomenėje gyvenančio žmogaus nuo pat jo civilizuotumo įtvirtinimo represinėmis priemonėmis pradžios.) Ši pakaitalą – pradžioje, labai galimas daiktas, visai neketinusi jo taikyti politikoje – moderni vakarietiška visuomenė, eidama savuoju raidos keliu, jau senokai išrado ir sėkmingai praktikuoja – vartotojimo rinkos teisė, sutapatinta su pareiga rinktis bei įsigyti norimą prekę ar paslaugą, regis, vykusiai pavaduoja politinį žmonių veikimą bei jų

aktyvų dalyvavimą viešojoje erdvėje. Užtuot drauge su kitais politiškai veikęs viešumoje, šiuolaikinis pilietis toje pačioje „viešumoje“ aktyviai veikia rinkdamasis, ką suvartoti, o kartu tvirtai žinodamas, kad ir kiti piliečiai daro tą patį, – šitaip gimsta tam tikras bendrumas. Ir tai nėra kažkas labai netikėta ar panašu vien į kokią nors tikrai žiaurų klastingos mažumos vykdomą sąmokslą naivios daugumos atžvilgiu.

Kiekviena visuomenė, norėdama būti tokia, privalo telkti savo narius į vienuumą. Šiam uždaviniui įgyvendinti ji pasitelkia tam tikrą normą ir idealą, kurių reikia siekti, bei metodą, kurį taikant, šios normos bei idealai pasiekiami. Ilgainiui visuomenė, dėdama nemažai pastangų (ypač švietimo ir auklėjimo bei pramogų srityje), pasiekia, kad jos narys – atskiras žmogus – nori daryti tai, ką (valdančiųjų manymu) jis privalo daryti. „Kiekvienos ilgalaikės (t. y. sėkmingai save reprodukuojančios) socialinės sistemos paslaptis yra jos „išankstinių funkcinių sąlygų“ perdirbimas į veikėjų elgesio motyvus“, – sako Z. Baumanas knygoje iškalbingu pavadinimu *Vartojamas gyvenimas*²². Masinės pramoninės gamybos ir masinės kariuomenės kūrimo laikais visuomenė sėkmingai telkė gamintojo ir kario normas bei idealai, o šiuolaikinė visuomenė savo narius interpeliuoja pirmiausia apeliuodama į jų vartojimo gebėjimus. Beprecedentinis dabarties socialinės sandaros neapibrėžtumas yra vykęs būdas nusakyti „postmoderno socialinę tvarką“ ir vieningai tą tvarką palaikančią strategiją, kurias įkūnija (ir generuoja) postmoderni vartotojų visuomenė²³. Dabar jau ne vien „prigimtiniai“ dalykai ar poreikiai, o pats

buvimas vartotoju prilyginamas gamtinei būklei, nes būtent jis pagrindžia visas demokratinės šalies piliečio teises, kurios savo ruožtu remiasi ne kuo kitu, o brandaus vartotojo jau įgyta bei aktyviai naudojama vartojimo gebėjimų kompetencija. „Buvimas vartotoju *de jure* praktiškai yra neteisinis visų įstatymų pagrindas, nes jis eina pirma bet kokių teisinių sprendimų, apibrėžiančių bei išaiškinančių piliečio teises ir pareigas.“²⁴

Kai tipišką šiuolaikinę visuomenę žmogus – pasidavęs siekiui perdirbti pagal vartojimo objektų modelį bemaž visus galimus tiek tarpasmeninius, tiek ir visuomeninius santykius bei juos suprekininti – siekia kuo daugiau turėti, kad turėjimo įgalintu vartojimu kuo daugiau ne akimirksni nesustodamas suvartotų, jis atitinka vartotojų visuomenės idealą ir noriai vaidina jam parinktą vartotojo vaidmenį, o visuomenė, galima tai konstatuoti, būna vykusiai sutelkiama pagal vartojimo normas bei principus. Pri(si) taikymas prie vartotojiškų idealų bei siekių sykiu tampa būtina narystės toje visuomenėje sąlyga. Ši narystė ir pačius žmones verčia su(si)prekininti. Jie juk taip pat turi pareigą „pateikti save rinkai“, kad įgytų kuo didesnę „rinkos vertę“ ir dėl to galėtų apskritai joje išsilaikyti²⁵. Norėdami pasiekti trokštamų socialinių laimėjimų, žmonės privalo išlaikyti susiprekinimo egzaminą, kuris reikalauja iš jų patiemis virsti prekėmis, t. y. produktais, galinčiais patraukti kitų dėmesį bei padidinti paklausą ar atvesti daugiau klientų²⁶ ir būtent dėl to būti gerais savo visuomenės nariais. Antraip kaip mat išgaruotų visas jų tinkamumas ir pasirėngimas, t. y. jau įgyta kompetencija ir

pajėgumas darniai įsikomponuoti į vartotojų, o per ją – ir į demokratinės visuomenės narių gretas.

Metodo požiūriu vartojimo pašauktam ir juo gyvenančiam žmogui tereikia labai nedaug žinoti: ko (šito visiškai kaip nepajudinamos *doxos* nereflektuojant ir nepripažįstant jokių alternatyvių gyvenimo „stilių“) siekti šiame gyvenime ir kaip elgtis, kad tai pasiektum, – ir vienas, ir kitas į egzistencinį lygmenį pakylėtas klausimas lengvai atsakomas suabsoliutinto ir tiesmukai propaguojamo vartojimo perspektyvoje ir jį atvirai itin gerai bei pavyzdinčiai vykdančių medijinių žvaigždžių – tikrų vartojimo monstrų – demonstruojamoje gyvensenoje. Ir šis menkas minimumas yra turbūt viskas, ką žmogui kaip žmogui ir jam kaip vartotojui (o tai yra tas pats) apskritai dar reikia žinoti. Dėl visuotinai siunčiamų signalų jis aiškiai įsisąmonina, kad rinkta yra suverenesnė už bet kokią valstybę. O vartotojo teisės ir pareigos, būdamos šiuolaikinių pilietinių teisių pamatu, iš esmės pranoksta pastarąsias. (Vėl naujo pagrindo ir priedo santykio problema?) Antai kai turi pinigų (kapitalo), taigi esi pajėgus vartoti ar kurti vartojimo gėrybes, gali nesunkiai tapti bet kurios šalies piliečiu, o priešingu atveju – kai esi beturtis, taigi negebantis vartoti, netinki jokiai „išsivysčiusiai“ demokratinėi šaliai, neišskiriant nė tos, kurioje teko gimti. Tad rinkos nuosprendžiai, priešingai negu demokratinės valstybės teismų nuosprendžiai, yra galutiniai ir neskundžiami, nors ir nėra nei oficialaus nutarimo dokumento, kurį galima būtų apskusti, nei adreso, kuriuo galima būtų skundą išsiųsti, o ką jau kalbėti apie institucijas,

galinčias tokių skundą priimti bei jį svarstyti²⁷. Užtat žmogus labiau ir daug noriau paklūsta bei įsipareigoja beasmenei rinkai negu kad savai valstybei. Pilietinius gebėjimus bei įgūdžius, savaime suprantama, jis mažiau brangina bei vertina palyginti su nuolat atnaujinti būtinu jo tinkamumu rinkai.

Vartojimo ir su juo abipusiškai siejamo modernumo formuojamame horizonte *homo politicus* ir *homo religiosus* yra pakeičiamas *homo economicus*, o ši savo ruožtu nūnai labiau specifikuoja savotiškas nuolat besirenkančio *homo eligens* ir nuolat vartojančio *homo consumens* derinys, kuris, kaip ir tipiškas vartotojas, gali būti apibrėžiamas šitaip: „tai vienišas, vien savimi susirūpinęs, geriausio ir racionaliausio sandorio kaip vienintelio vaisto nuo jį persekiojančios vienatvės besivaikantis ir todėl tikro poilsio nepatiriantis racionalus veikėjas – pirkėjas, kuriam bet koks skirtumas tarp gyvenimo ir vartojimo jau yra galutinai išnykęs.“²⁸ Pirkėjas, kuris trokšta supirkti beveik visas įmanomas prekes ir paslaugas. Tokiai beprotiškai avantiūrai jį labiausiai skatina pavydo bei noro sekti jausmas, išsikerojantis medijoms brukant visko pertekusių, rinkoms ištikimai tarnaujančių „žvaigždžių“ „dorybingai“ pavyzdinius gyvenimus, kas papildomai žaloja ir dezintegruoja politinę visuomenę. Kaip tai tolima į socialumą orientuotai ir politinės išminties siekusiai antikinio pasaulio minčiai, ieškojusiai būdų tinkamai reglamentuoti turtingųjų ir neturtingųjų (mažiau turinčių) santykį, rodo samprotavimas, kad „turtėti reikia leisti iki tam tikros ribos ir kad nė vienam piliečiui negalima leisti įsigyti turto,

daugiau nei penkis kartus didesnio už mažiausią...“ – šitaip pritardamas Platonui rašė Aristotelis²⁹. Kitaip „tokioje valstybėje bus tarsi dvi valstybės – turtingųjų ir vargšų, gyvenančių toje pačioje vietoje ir nuolat rezgančių vieni kitiems pinkles.“³⁰ O tai juk kelia grėsmę valstybės stabilumui ir visuomenės tarpusavio saitui – bet tik ne šiuolaikinėje vartotojų visuomenėje. Ši visuomenė, įsikibusi tokio ar panašaus (saiko ar ribų nustatymo) principo, bemaž tą pačią akimirką būtų pasmerkta žlugti, todėl ji, viena vertus, vis taip pat nereflektuodama vis daugiau vartoja, o antra vertus, vis stipriau pasimaitina bei vis plačiau skleidžia jos išlikimui parankias idėjas, kad pats vartojimas skirtingus piliečius ir sulygina, ir juos išgano.

Vartojimo absoliutinumu ir skatinimu vartoti šiandien vykusiai pasiekama ir daugiau valdantiejiems svarbių politinių tikslų, be to, kad randamas veiksmingas viešojo veikimo pakaitalas ir atsiduodama anoniminėms rinkoms. Antai demokratinės daugumos galbūt sutelkiama ir todėl galbūt neįveikiamu solidarumu pasižyminti galia yra sumaniai išskaidoma ir susilpninama: potencialiai vieninga dauguma realiai paverčiama pavieniais tarpusavyje dėl vartojamų gėrybių kiekio ir / arba jų kokybės bei pasiekiamumo besigrumiančiais, t. y. tarpusavyje konkuruojančiais, individualiais vartotojais. Ši konkurencija nusidriekia labai plačiame žmoniškų prasmių ir siekiamybių lauke: aktyviai konkuruoti pradeda jau mokyklos suole siekiant geresnių pažymių, vėliau grumtynės persikelia į asmeninių santykių plotmę ieškant sa-

vojo vienintelio gyvenimo draugo (-ų) ar draugės iki patenkama į itin agresyvaus varžymosi zoną, kai darbo ir vartojimo rinkose ieškoma pelningos veiklos bei vienaip ar kitaip „apsimokančių“ pirkiinių arba sėkmingų, „apsimokančių“ paravimų. Kiti šiuo požiūriu tampa vien grėsmingais varžovais, individualių, tik man skirtų malonumų ar galimybių naikintojais arba, priešingu atveju, vien mano trokštamo vartojimo, darbo ir / arba siekiamos naudos tiesioginio ar netiesioginio pasiekiamumo įgalintojais bei lengvintojais. Savaime suprantama, tai naikina dėl pelno bei naudos troškimo vyravimo ir taip mūsų visuomenėje silpną tarpusavio priklausomybės jausmą, pajautą kaip būtina santykių šiuolaikiniame pasaulyje sistemą su jos ekonominiiais, kultūriniais, politiniais ir religiniais komponentais. Šitaip politinis daugumos neveiksnumas yra naujai formuojamas ir pagrindžiamas: vartojimą paverčiant egzistencine struktūra, demokratinė dauguma ne sutelkiama, bet dirbtinai išskaidoma į pavienius individus, o vartojimui visada svarbūs bei reikšmingi savo konkrečiu gebėjimu vartoti ir gausiu vartojimu sistemai „atidirbantys“ individai būna iš naujo pamaloninami savojo sureikšminimo pabrėžimu be menkiausios nuorodos į galimą politinį ar socialinį bendrumą su kitais.

Tačiau pasitelkus gilesnę refleksiją paaiškėja, kad net ir ir šis sureikšminantis pamaloninimas tėra vartotojui gudriai sistemos spendžiami spąstai. Juk net ir suabsoliutinamo (ekonominio) pasirinkimo srityje individualūs vartotojai yra savotiškai apmulkinami: nors jiems, re-

gis, natūraliai ir „šventai“ atrodo, kad būtent jie yra svarbiausi ir visiškai laisvi, niekieno neveikiami veikėjai, priimantys bet kokią pasirinkimą lemiančius sprendimus, bet jie nebesuvokia to, kad dėl ilgalaikio buvimo sistemoje – o joje, primename, veikia tikrai gerai organizuotas, sistemiškas, agresyvus ir hipnotizuojantis, šiuolaikinių medijų pastiprinamas „smegenų plovimas“, palaikantis bei vis labiau stimuliuojantis vartotojų visuomenę, kaip ir auginantis galias manipuliuoti žmonių elgsenos galimybėmis, – jie jau prarado esminę laisvę išvis nieko nesirinkti, o ką jau kalbėti apie tai, kad galėtų tikrai savo veiksmais ką nors pasirinkti. Pabandykite gyventi nieko nesirinkdami ir jūs netrukus tapsite tikrais marginalais, šiuolaikinės visuomenės *persona non grata* be teisės kada nors sugrįžti į jūsų gyventą bei kurtą ar netgi laikinai valdytą, todėl gerai pažįstamą bei mielą, žemišką teritoriją. Ši suformuota ir jau vidine virtusi paskata kaip „negalėjimas gyventi kitaip jiems patiems (vartotojams, – *aut.*) apgaulingai rodosi kaip gryniausia laisvos valios raiška.“³¹ Vartotojų visuomenėje rinkimasis ir laisvė yra du tos pačios būsenos pavadinimai, „o jų laikymas sinonimiškais yra teisingas bent jau ta

prasmė, jog nuo rinkimosi galite susilaukyti tik tuo pat metu atsisakydami savo laisvės.“³² Laisvė rinktis šioje perspektyvoje apima ir savojo tapatumo pasirinkimo galimybę. O kas gi panorės atsisakyti savojo tapatumo ar išdrįs varžyti šitaip suprantamą laisvę? Netekti laisvės tolygu prarasti savąjį žmogiškumą, ir tai būtų visiškai teisinga, jei ne ši iki vartojimo, o tiksliau, iki biologiškumo lygmens redukuota laisvės samprata – juk vartojimas kaip nuolatinis rijimo, virškinimo ir šalinimo ciklas yra neatskiriamas biologinio išlikimo elementas, būdingas be išimties visiems gyviems organizmams. Šitaip trokštamas pasirinkimas gamtiškumu ir gamtine žmogaus prigimtimi pasiekia turbūt aukščiausią įmanomą ribą.

Kitaip tariant, vartotojai, priversti būti tokie ir norėdami tokie ir toliau likti, visada privalo kažką pasirinkti iš to, ką jiems siūlo bet kokią pasiūlą bet kurioje mūsų visuomenės srityje šiandien formuojantis kapitalas, nes nebegali atmesiti paties pasirinkimo visada *ką nors rinktis*. Ir šitas *kažko* pasirinkimas, ši naujoji pareiga visada rinktis, sutapatinta su naujaja ir vienintele žmogaus laisvės išraiška, sumaniai perkeliama į politiką rengiant demokratinius rinkimus.

PABAIGA

Demokratinės daugumos neveiksnumo principą galima apibūdinti dvejopai. Tai reiškia, kad demokratinė dauguma yra dvejopai neveiksni: pirma, realiai visuomet valdo ne dauguma, bet mažuma, nepriklausomai nuo to, ar dauguma mažumai kaip nors „oficialiai“ perduoda savąją valdžią ir autoritetą – tai ji daro

teoriškai idealiu atveju, ar, priešingai, jų neperduoda – kaip atsitinka tikrovėje, kai kapitalistinėje visuomenėje valdymą „perima“ neformalios ir niekur neapibrėžtos (oligarchinės) grupuotės, prireikus besiremiančios nuasmenintomis ir anoniminėmis rinkos galiomis. O antra – neveiksnumas pasireiškia tuo, kad dau-

guma, gavusi realią galimybę valdyti, pati savaimė pasirodo kaip nepajėgi tinkamai valdyti, todėl neišvengia pragaištingų savojo valdymo pasekmių, anksčiau ar vėliau išleisdama tikrosios valdžios vairą iš savo rankų.

Todėl galima teigti, kad tiek senųjų graikų (tiesioginė ir atstovaujamoji), tiek ir dabartinė masinė (atstovaujamoji) demokratija, jei tik jai leidžiama realiai veikti, netrukus virsta neprognozuojama ir atsitiktinumų kupina valdžia, kurią pačią dera prižiūrėti bei valdyti. Ši problema nuo Antikos laikų yra sprendžiama sukuriant daugumos atstovavimo mechanizmą, o kai kuriose šiuolaikinėse šalyse iš dalies buvo ir tebėra papildomai sprendžiama kuriant „Aukštuosius“ parlamento rūmus – Senatą, romėniško pavyzdžio pusiausvyrą tarp plebėjų ir patricijų palaikančią instituciją, šitaip bandant kuo labiau išvėlninti neigiamas neišvengiamų atsitiktinumų keliamas pasekmes.

Vis dėlto vartotojų visuomenės situacija suponuoja naujas daugumos neveiknumo ypatybes bei sąlygas. Juk galingosios ir turtingosios mažumos, pasitelkiančios jai reikalingus ekspertus bei anoniminės rinkos jėgas, neturtingos ir bejėgės daugumos vardu priiman (vien) sau naujinius sprendimus. Čia pagrindinį vaidmenį atliekant kapitalo savininkams, demokratijai svarbus politinis žmonių veikimas yra keičiamas rinkos modelio visuomenei įprastu vartojimu. Tai galutinai iškreipia politinei bendruomenei keliamus demokratinis viešosios laisvės ir viešosios lygybės reikalavimus, o tų bendruomenių piliečius – potencialius politinių procesų ir politinių sprendimų dalyvius – paverčia vien pasyviais tų procesų stebėtojais ir kitų, jiems nežinomų ekspertų, parengtų sprendimų vartotojais. Per frazuojant Aristotelį, šiuolaikiniai piliečiai paverčiami nelaisvaisiais žmonėmis (vergaus), gyvenančiais ne taip, kaip nori jie patys, bet taip, kaip to nori kiti³³.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Aristotelis. *Politika*. Iš senosios graikų k. vertė Mindaugas Strockis. – Vilnius: Margi raštai, 2009, 1317 b; originalus Aristotelio teiginys skamba šitaip: „Gyventi ne taip, kaip nori, reiškia būti vergu.“
- ² Ten pat, 1317 b.
- ³ Ten pat, 1281 b 6.
- ⁴ Platonas. *Valstybė*. Iš senosios graikų k. vertė Jonas Dumčius. – Vilnius: Mintis, 1981, 558 c.
- ⁵ Ten pat, 560–563.
- ⁶ Aristotelis. *Politika*: 1279 b.
- ⁷ Pierre Hadot. *Antikos filosofija – kas tai?* Iš prancūzų k. vertė Aušra Grigaravičiūtė. – Vilnius: Aidai, 2005, p. 27.
- ⁸ Platonas. *Valstybė*: 521 a.
- ⁹ Pierre Hadot. *Antikos filosofija – kas tai?*, p. 22.
- ¹⁰ Aristotelis. *Politika*: 1279 a 7.
- ¹¹ Karl Raimund Popper. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. Iš anglų k. vertė Arvydas Šliogeris. – Vilnius: Pradai, 1998, p. 678.
- ¹² Žr. taip pat Eligijus Džežulskis-Duonys. *Demokratijos tapatumo problema: mažuma versus dauguma*, *Logos*, Nr. 67.
- ¹³ Alvydas Jokubaitis. *Liberalizmo tapatumo problemos*. – Vilnius: Versus aureus, 2003, p. 148.
- ¹⁴ Zygmunt Bauman. *Vartojamas gyvenimas*. Iš anglų k. vertė Kęstas Kirtiklis ir Giedrė Kadžiulytė. – Vilnius: Apostrofa, 2011, p. 133.
- ¹⁵ Alexis de Tocqueville. *Apie demokratiją Amerikoje*. Iš prancūzų k. Valdas Petrauskas. – Vilnius: Amžius, 1996, p. 240, žr. ir p. 239.
- ¹⁶ Zygmunt Bauman. *Vartojamas gyvenimas*, p. 115–116.
- ¹⁷ Hanach Arendt. *Žmogaus būklė*. Iš anglų k. ver-

- tė Aldona Radžvilienė ir Arvydas Šliogeris. – Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 29.
- ¹⁸ Zygmunt Bauman. *Vartojamas gyvenimas*, p. 123.
- ¹⁹ Thomas Hobbes, cit. iš: Alvydas Jokubaitis. *Liberalizmo tapatumo problemos*, p. 8–9.
- ²⁰ Zygmunt Bauman. *Vartojamas gyvenimas*, p. 124.
- ²¹ Ėrichas Fromas. *Turėti ar būti*. Iš anglų k. vertė Milda Keršienė. – Vilnius: Mintis, 1990, p. 22–23.
- ²² Zygmunt Bauman. *Vartojamas gyvenimas*, p. 127.
- ²³ Ten pat, p. 136–137.
- ²⁴ Ten pat, p. 118–121.
- ²⁵ Ten pat, p. 117.
- ²⁶ Ten pat, p. 17.
- ²⁷ Ten pat, p. 122–123.
- ²⁸ Zygmunt Bauman. *Likvidi meilė. Apie žmonių ryšių trapumą*. Iš anglų k. vertė Almantas Samalavičius. – Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 126.
- ²⁹ Aristotelis. *Politika*: 1266 b IV.
- ³⁰ Platonas. *Valstybė*: 551 d.
- ³¹ Zygmunt Bauman. *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Iš anglų k. vertė Vytautas Rubavičius. – Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 129; Ėrichas Fromas. *Turėti ar būti*, p. 253–254.
- ³² Zygmunt Bauman. *Vartojamas gyvenimas*, p. 156.
- ³³ Žr. pirmojoje nuorodoje jau minėtą Aristotelio teiginį.